

1925

MILKÓ IZIDOR ÚJ KÖNYVEI

Az a nyájas világ, ahonnan Milkó Izidor elindult, szinte teljesen ismeretlen a fiatal olvasók előtt. Az irodalomtörténet 1867-tel lezárja a kaput, és az esszéirodalom inkább kiemelkedő nevekkal foglalkozik, mint a 80-as és 90-es évek irodalmi levegőjével. Ez a levegő, ez a milkó szelíd, finom és hájtól csillogó, akárcsak egy elfelejtett Horovitz-festmény, mely hasonlóképpen magán viseli az akkori idők szende, finom mosolygását. Milkó Izidor nemrég a *Nyugatban* írt erről az elsüppedt és elfakult világról: Vadnay Károlyról, a *Fővárosi Lapok*-ról, az új ízlés és új írás bájos bimbózásáról. A történelmi regények, a nagy regényeposzok kora alkonyodik már ebben az időben éppúgy, mint a történelmi festményeké. Jósika nehézkes, Kemény Zsigmond nagyon súlyos, míg végre Degré Alajos megpróbálja a francia „társalgó regények”-et utánozni, és Beöthy László könnyedén, közvetlenül mer beszélni az olvasóval. Vadnay Károly terem rendet stílusban és ötletben. A *Fővárosi Lapok*ban finom beszédek jelennek meg, melyeket ő maga javít át nagy gonddal és tapintattal. Vigyáz a stílusra, vigyáz a tisztességre, az erkölcsi kényességre, a finom irodalmi ízlésre és műveltségre. Nívós és udvarképes lapot csinál, hiszen a *Fővárosi Lapok*at Erzsébet királynénak is felolvasták.

Ebben a kecses, kedves, nyugodt és előkelő világban lesz fróvá Milkó Izidor, s ennek a világnak finom, diszkrét parfümjé éppúgy megerősödik írásain, legújabb hat könyvén is, mint régi leveleken a rezedaillat, amely – tudomásom szerint – divatos volt a kilencvenes években.

Milkó Izidor ebből a világból lépett ki, s bár megerősödik rajta az elindulás, ő *kilépett* belőle. Magával hozta az írás gondosságát, a választékos ízlést, a csendes, finom, sima modort, a mosolyt és a báj, és otthagya a divattlapok édességét, a sonkás ujjak és a darázsdederekek kényeskedő álszemérmét. Milkó Izidor modern lett a szó legnémesebb és legmélyebb értelmében. Alig hiszem, hogy akadna valaki,

aki a most megjelent hat kötet bármelyikéről bármely oldalt úgy olvasná végig, hogy a kilencvenes évek irodalma jutna eszébe.

Csupa frissesség és elevenség. Az olvasót viszi, röpíti könnyű mondatok, kecses ötletek és érdekes megfigyelések gépkocsiján. Az olvasás vidám élvezetté válik, senki se gondol avval, hogy a könnyű mondatok mély gondolatokat takarnak. Senki sem veszi észre, hogy tanul és nemesedik az olvasás kapcsán, mindenki csak az életöröm verőfényét látja, mely ráhull a könyvre, tavasz van, s örülni kell az érthetetlen életnek. Igaz, hogy gyakran vetődnek fel problémák, keserőségek, elbűsülások, melyek azonban megnyugodnak, sőt valami megoldásfélét hoznak a lelkünkbe. A könyveknek minden írása egy bölcs, csiszolt, higgadt életfelfogás hirdetője, valami tiszta, fölényes idealizmus, amely megnyugszik a harcban s a mulandóságban.

Egyéni utakon jár. Vadnay Károlyt és Tóth Bélát elhagyta már, s nincs mestere a jelenben sem. Noha finom és könnyed, nem hasonlít mélyebben Maupassant-ra, Lemaitre-re vagy Gustave Geffroy-ra, bájos és lágy, de azért nem nőies, lelki rajzokat rajzol anélkül, hogy az analitikusok részletezésére és súlyosságára emlékeztetne. A gúny és keserűség nem ragadja szélsőségek felé, még ott sem, ahol megbocsátható lenne. Új alakokat teremt – Spekulánét és a gazdag embert, akire bárki több epét fröccsentett volna. Milkó Izidor bájosan gúnyolódik, megbocsát az életnek s az embereknek avval a fölényvel, amely csupán a finom, fegyelmezett, szép múltú emberek tulajdona. Noha elbeszélő modora roppant meleg és kedves, ő legtöbbször kívül áll a tekinteten még akkor is, ha első személyben beszéli el őket. Ezért szereti a személytelenítő címeket vagy bevezető formákat használni: *Kanut naplója*, *Életcélok*, *Egy barátom beszél*, *Egy orvos így nyilatkozott előttem*. Az író nem nyilvánít véleményt, legtöbbször az ellentétes véleményeket kitergeti előttünk anélkül, hogy valamelyikkel is rokonszenvezne. Írása bármennyire közelínek és meghittnek látszik, mégis személytelen. Elbeszélő és nem lírikus. Mindig kívül áll a történeten. Novellái nem epikai alkotások, hanem szépen, simán, lágyan elmondott, *elbeszélt* csetek, és csak történetek. Elbeszélő modorában sok melegség és közvetlenség van, de alakjaira nem hull a rokonszenv vagy az ellenszenv fénye. Szépen, gáncs-talanul, tárgyilagosan regél, mintha igaz történelemről lenne szó. Olykor régi, jóságos tanítók hangjára emlékeztet, máskor duruzsoló dajka danára, s méccses bóbiskol a szentkép alatt, mint az orosz re-

gényekben. Olykor drága, derűs rokonunk jut eszünkbe, aki vacsora után öblös hangon mesélgetett a kövér, meleg lámpafénynél, néha édesanyánk mesemondó hangja csillan fel, mint csobogó csermely a holdas éjszakában, máskor meg úgy érezzük, hogy az orvosságzagú doktor bácsi ül az ágyunk előtt, lázas homlokunkra teszi nagy puha kezét, és azt mondja, hogy majd meggyógyulunk. A történet nem azért formálódik, hogy novellává, irodalmi műfajjá alakuljon, hanem azért, hogy az olvasó örömet és élvezetet találjon benne. Nem könyvet ír, hanem olvasmányt.

Sardout és Scribét színpadi íróknak nevezik, akik hatást akartak és tudtak elérni a nézők lelkében. Ezt hibául felróni oktalanság, hiszen a színpad a nézők számára van, s nem az arisztotelészi szabályok számára. Még kegyetlenebb oktalanság hibáztatni az elbeszélőt azért, mert az olvasmányt ír. A belletrisztika sokkal hálátlanabb terület, mint a színpad, s Milkó Izidor tisztán, féhéren az elbeszélő művészetével akar hatást elérni. Széled derűt, finom hangulatot és erkölcsi igazságérzetet akar fakasztani az olvasóban színpad, színészek, felvonások nélkül. Széles skálájú tudását, sima, csiszolt frásmodorát, s egész nagy nemes lelkületét arra pazarolja, hogy értékes, finom olvasmányt adjon. Ezményien tiszta elbeszélő. Finom, művelt, okos, üde, drága, kedves causeur, aki elveti a hálás drámai hatásokat. Egy írásában sem találunk szaggatottságot, szavalásra alkalmas mondatokat vagy jelenetekre omló részleteket. Szinte kerüli a drámai vonatkozásokat. Nem nyúl idegen fegyverekhez. Cseveg, elbeszél, és sohasem dramatizálja a történetet.

Durván és hibásan általánosítva azt is mondhatnám, hogy őt az olvasó érdekli elsősorban. Gondja van rá. A borzalmas firenzei esetet bájos derűvel csevegi el, az *Ők ketten* tele van tudással, fázasztó előtanulmánnyal, de azért könnyed és érdekes, nehogy elfárasza az olvasót. A mosolyunkat keresi. Megvigasztal. Tanít. Javítgat rajtunk. Megsimogatja a lelkünk. Nagyon nagy jóakarónk, s talán ez a nagy, finom jósága, ez a meleg ránk gondolása emlékeztet leginkább elmúlt időkre.

Milkó Izidor nemes szándékú frásai egy tiszta, önzetlen világfelfogás mélységeit ragyogják vissza, mint bérces kékségeket a tengerszemek. A jó emberek ügyetlenek, talán szerencsétlenek is, de azért a legboldogtatóbb megnyugtatás számukra az, hogy jók. Az élet kegyetlen és szeszélyes, de azért legyünk jók, türelmesek, finomak

és csendesek. Az igazi, a végső abszolútum nem az, ami van, hanem az, aminek lenni kell. Idealista. És az az életfilozófia, mely írásaiból kiérződik, a nagy, német idealisták bölcséletével tart rokonságot. Mintha csak könyveiben Fichte szavait éreznék megzenésítve az írásművészet finom hangszerein: „a lét semmi, s a kötelesség minden”. Ezt a kötelességet azonban derűsen és pontosan kell teljesíteni.

Ez a fölényes, szelíd mosolyú életbölcselet átszökik az olvasó lelkébe, mint virgonc tündér. Ismertem egy elmeorvost, akinek fő gyógyszere Mark Twain volt, a kényszerképzetes és hipochondriás betegek recept helyett egy Mark Twain-kötettel hagyták el rendelőjét. Ebbe az orvosi rendelőbe oda szeretném tenni Milkó Izidor könyveit is. Bizonyos vagyok benne, hogy a fóbias és melankóliás lelki borúba ezeknek a könnyed, üde, simogatós könyvek olvasása derűs verőfényt varázsol.

Ezek az értékes könyvek szép ruhát is kaptak. Köntösük vonzóan szép. *Kner Izidor* művészi ízlését csodáljuk szedésben és a címlapon.

Mindenképpen nagy csemény ennek a hat könyvnek megszületése és elolvasása. Hálásan, meghatottan meg kell köszönni őket, mint az élet minden gyémántját, amellyel megajándékozta szegény gyermekeit.

CÉZANNE ÉS GAUGUIN

Két olcsó könyv jelent meg magyar fordításban a két nagy, nyugatlan keresőről, a két modern francia festőről: Gauguinról és Cézanne-ról. Egyik sem életrajz, egyik sem tanulmány, mindkettő röviden csak a nagy nevek fogalmát akarja adni, a festők életét, törtetését, csalódását, hitét és művészetét. Portrék ezek a könyvek, melyekben a lelki tulajdonságok éppúgy vászonra kerülnek, mint az arcszín vagy a ruha redőzete.

A két könyv közül a Gauguinról szóló a hiányosabb, melynek Robert Rey a szerzője. Ennek oka részben a témában rejlik. Gauguin élete ugyanis izgalmasan érdekes, s ez a hányt-vetett, könnyelmű és keserű élet leírása akaratlanul is háttérbe szorítja a művész titkos álmait és törekvéseit, a művész helyzetét és hatását a holnapra. Gauguin elszakítottan áll a modern festészettől Rey könyvében, életének pontos adatai szépen, színesen következnek egymás

után, de művészi akarásai és felfedezősei elvesznek, elcsiklanak és jelentéktelenné válnak a tahiti utazások és élmények leírásában.

A cím egyszerűen *Gauguin* és nem Gauguin élete, így tehát joggal várhatnók, hogy ebben a könyvben Gauguin helyénck megállapításáról a posztimpreszionista festészetben, valamint Gauguin művészi hitéről és céljáról is szó lesz.

A legújabb festészetnek két fő törekvése van: az erő és az egyszerűség. Gauguinban – akárcsak a német Munchban – főleg az utóbbi van meg, sőt ő a leegyszerűsítésnek egyik legbátrabb egyénisége, s Gauguin a fáradt és összetett európai kultúrától való menekülésében jutott el egész a primitívségig, mely az ő egzaltált lelkületében inkább egzotikum lesz, mint egyszerűség. Ennek ismertetését és kifejtését, sajnos, nem találjuk meg Robert Rey könyvében, mely egyébként, mint életrajz, ügyes és kedves, mint olvasmány pedig állandóan eleven és érdekes.

Tristan L. Klingsor könyve, mely Cézanne-ról szól, sokkal kerekesebb és tökéletesebb. Ennek oka – akárcsak az előbbi Gauguin-könyvnél – a festő élete. Cézanne egyszerű, eseménytelen, polgári élete szinte követeli a befelé fordulást, hiszen a pusztán életrajz szegény és száraz lenne. Elevenül ható részleteket kapunk ebben a könyvben Cézanne helyéről és jelentőségéről és azokról a nemes tulajdonságokról, melyek Cézanne-t a nagy koloristák mellé, Giorgione, Chardin, Veronese és Tintoretto társaságába helyezik. Az impresszionizmust meg akarja rögzíteni, a sok levegő- és napfényvibrálást kemény kontúrok váltják fel. (J'ai voulu faire de l'impressionnisme quelque chose de solide et de durable comme l'art des musées – ahogy egyik levelében írja.) Cézanne épít a képeire, zengő, telt színekkel fest, és hatalmas erővel szerkeszti.

Klingsor többé-kevésbé magyarázza, érthetővé teszi ezeket a nagy törekvéseket, a magányos úton kínlódó, küszködő Cézanne-t, aki új irányba terelte a modern festészetet. A tanulmány nem óhajt Mayer-Gräffe vagy Ambroise Vollard tanulmányaival versenyezni, csak egyszerű, tiszta és vonzó képet nyújt a modern festészet legnagyobb keresőjéről.

Mindegyik könyv végén negyven reprodukció található. Ezeknek összeválogatása nem mondható szerencsésnek, sok fontos, jellemző kép másolata elmaradt, melyek sokban hozzájárultak volna a művészek megértéséhez. Húsz helyesen kiválogatott kép tökéletesebben

megérzékíthette volna Gauguin vagy Cézanne művészetét, mint ez a negyven szürke, lényegtelen reprodukció, melyek legfeljebb sejtéseket adnak, de nem magyarázatot és szövegmagokolást. Úgy látszik, a kész klisék olcsó felhasználása vezette a kiadót, és nem didaktikus meg művészi szempont. A fordítás sima és jó, Éber László munkája.

PAUL GÉRALDY

Te meg Én – Előzmény – Szeretni

Paul Géraldy Franciaországban a háború alatt lett divatossá, amikor mindenki menekülni akart a durva, véres, megrázó eseményektől és olvasmányoktól. Géraldy volt a finomság, a vigasztaló, áhítózott hárfamuzsika, mely elfelejtette a rosszkedvű, véres hadijelentéseket. A magyar olvasóközönség most ismerkedik meg vele, most jön divatba. Valószínűleg hamarosan több könyv fog megjelenni, és másorra kerül többi darabja is. Népszerű kezd lenni – és vitatkoznak e népszerűség jogosságán.

Akik kicsinyíteni akarják, azt mondják róla, hogy a nők költője, ami burkoltan a felszínesség, a múltó értékű divatosság vádját foglalja magában. Vannak francia kritikusok, akik a „poète mondain” vagy „poète traditionaliste” szavakkal intézik el, de ebben több a felületes lebecsülés, mint az alapos és őszinte ítélet.

Hangja, beszélő modora mindenestre könnyed, vonzó, bájos, csevegő. Versei csilingelnek, csipognak, csobognak, s ebben a lenge, szökellős muzsikában sokszor csak kedvességet és ügyességet látunk. Nem hoz újat, nem hoz forradalmat a szó apollinaire-i értelmében, minden eredetisége kedves, könnyed, kellemes köntösbe bugyolált s éppen ezért nem megrázóan feltűnő. Versei csevegésszerűek, és minden szépségük és rímkésztségük mellett közel járnak a mindennapi beszédhez, jóformán sohasem érezzük a kötött formát.

Talán ez a valóságosság, ez a könnyelmű őszinteség okozza a költemények népszerűségét. Valami fanyar üdesség csapódik fel verseiből, mely olyan, mint friss virágillat áporodott utcalevegőben. Talán csakugyan ilyenek vagyunk valójában, talán ez az igazi lelki naturalizmus. Finom megfigyelések, az indulatszavak és felkiáltások bősé-

ges használata, szomorú józanság a legáhítatosabb kábulatban – ezek teszik kedvessé, frissé és vonzóvá Géraldy verseit. Semmi émelgyős áradozás, szerelmesében nem lát tökéletességet, idegesen felfigyel mindenre: a megunásra, fakuló szenvedélyekre, igaztalan, megokolatlan nyugtalanságokra. Könnyedén beszél a nagy érzelmekről, de mély meglátással és kis kegyetlenséggel is. Szerelmét kocsos, kedves csevegések között, de szepilösen, foltosan állítja elének, s ezért az esztétikai élvezésben enyhe ellentétek harcolnak, valami csempe, csüggedt érzés fog el a költemények olvasásakor. Szépen, könnyedén muzsikálnak, mégis mélyre markolnak. Nem lehet tehát felszínességről szó, azonban a mélységből nem vetődnek fel gondolatok és nagyszerűségek. Egyedül a mélység fanyar hűvösségét érezzük, de a mélység kincseire csak sietős fény hull és nem csákánycsapás. Itt-ott felcsillan egy kis meditatálás, némi bölcselkedés, azután megint kedves csacsogás csobog tova tiszta, egyszerű, gyönyörű muzsikában.

Ahol történetet ad, ott mindenesetre értékesebb. Nagy, finom, de sohasem következetes és megokolt lelkek ismertetője. Gyönyörűen bimbóznak, bitorlanak az érzelmek, indulatok és összereződések, de azután hirtelen megakad virágzásuk: elfakulnak, elfogynak, lehullanak. A szeszély és a kiszámíthatatlanság nagy szerephez jut Géraldy lelkeinél. A regényben (*Előzmény*) még vannak megokolások, emelkedések és lejtések, melyek ellentétes magaslatoakat és mélységeket kötnek össze, de a drámában (*Szeretni*) a zökkenők a dráma természeténél fogva sokkal szembetűnőbbek. A regény nyugodtabb bepillantást enged a férfi és a nő beláthatatlan lelki világába. A gazdag végtelenségből természetesen így is csak részleteket kaphatunk, kiszaggatott perceket és képeket, de lélektanilag érthetőbbé válik a szeretésnek az a sok változata és vibrálása, amely elének tárul. Mert Géraldynál mást jelent a szerelem, mint például Paul vagy Victor Margueritte regényeiben, avagy a romantikus, modern francia lírában. A „szeretni” igének nála más az értelme, más a csengése. A szerelem nála teljesen betölti az életet, következésképpen a szerelem fő bölcselmi téma, de bölcselkedése nem tudományos és nem rendszeres, inkább csevegésszerű, apró megállapítások, eleven megfigyelések érdekes egymásutánja. Bölcselkedésében erősen szubjektív. Költő. Alakjait egyszerű nyugtalanságok űzik. A fő mozgatóerő majdnem mindig ugyanaz: a nagy vágy a tökéletes szeretés után.

Nagyon csiszolt lelkek ragyognak regényében, de különösen a drámában. Finomak, érzékenyek, távoliak. Szavakkal már nem tudják az érzelmek árnyalatváltozásait és apró felrebbenéseit kifejezni, éppen ezért hatalmas színészi munkát követel a *Szeretni* megjátszása. Olvasva szaggatottnak találjuk a lelki történéseket, az események nem kapnak támasztékot. Mentsége: az élet szaggatottsága és illogikátlansága. Vigaszunk: az a finom, lenge, arabeszkes érzelmi kultúra, melynek megnyilvánulása, szavakba gyöngyözése magas gyönyörök kábulatába ringat.

Ne gúnyolódjunk a Paul Géraldy-divaton, és népszerűségét ne tévesszük össze a Courths-Mahlerék népszerűségével. Heine *Buch der Liederj*ét ugyancsak nők olvasták elsősorban, s Heinének nem ártott ez a női népszerűség. Talán Géraldynak se fog ártani, akiben határozottan van érték: finomság és mélység, mely talán idővel maradandóvá mélyülhet.

A HUDOZSESZTVENNIÉK

Kutatok az emlékezetemben, hol és mikor voltak ilyen nagy színházi estém, de hiába: a Hudozsesztvenniekhez hasonlótl semhol senki sem alkotott. Ez a színészi munka monumentális, mint valami katedrális és csodálatos, mint minden tökéletesség, melyen már nem nő túl az álom. A szavak, melyek kiröppennek ajkaink közül, nyűttek, kopottak, üresek: „nagyszerű – gyönyörű – elragadó”! A dicséret szótárát már eltékoztuk, s most látjuk csak, milyen könnyelműen tékoztuk el. Mit mondjunk Germanova asszonyról, ha Orshára, Varsányira, Dorziára azt mondtuk, „nagyszerű”? Mit mondjunk Pavlov úrról, amikor már Lucien Guituire Moissire, Sanlayra az „elsőrangú” és „tökéletes” jelzőket szórtuk? Szavaink kopottakká válnak, de érzéseink annál elevenebbek. Szótárunk szegényes, de az élvezésnek határtalan a mélysége és gazdagsága. Krasznopolyska asszony mosolya vagy Sarov úr arcrángása élménnyé mélyül a lelkünkben, melyre nagyon sokáig fogunk emlékezni.

•

A színpalak mögött szerény, kedves, csendes, rendes emberek. Semmiféle versengés vagy intrika nincsen közöttük, pedig enélkül bajos színházat elképzelni. Izményi ensembles-játékosok. A cél mindig a darab, és sohasem egy szerep kidomborítása. Mindenkinék tökéletesnek kell lennie, a háromszavas szereplőknek éppúgy, mint a főhősnek. Összjátékuk ezért oly megkapó, oly levegős, oly csodálatosan egységes. A darabból semmi sem sikkad el, egy gondolatjel, egy vessző sem vész kárba. A darabban egyformán él minden mondat és minden szereplő. A szerző gyengéi nem vehetők észre, a színpadon élet van, lüktetés, meleg, illatos, csodás levegőjű élet, mely izgalomba hozza a nézőt még akkor is, ha nem érti a szavak értelmét. Legtöbbször elfelejtjük, hogy a színészek idegen nyelven beszélnek, mert minden szót *megérzünk*. Érzésvilágunk szinte hibátlanul rezonál minden érzésmegnyilvánulásunkra. Érezzük, hogy a hang most kedveskedő, hízelgő, most azonban már enyhe tiltakozás, finom elutasítás is van benne. Ez a mozdulat az őszinte öröme, az a két ránc a homlokon a gyanakvásé, a megrándult szemöldök a türelmetlenség kezdete, és ez a kemény tekintet a kételkedésé, ez a kinyújtott kar a reménytelen várásé, az ajaknak ez a finom megrándulása a legélesebb fájdalmat jelenti. És milyen tökéletes nyelvezete van a sóhajoknak, sikolyoknak, kacajoknak, zokogásoknak, rikoltásoknak, röhögéseknek, bögéseknek, felhördüléseknek, kuncogásoknak, jajoknak, üvöltéseknek és nyöszörgéseknek! Az érzések, a lelkiállapotok legfinomabb árnyalatai is kicsendülnek a hangból és érthetővé válnak a mozdulatban. A lelkük pontos képét vetítik játékukba.

•

Kedves, szerény emberek, akik állandóan avval hártják el a bőkot, hogy náluk sokkal tökéletesebbek vannak Moszkvában. Jermolova asszony például, aki most Moszkvában játszik, sokkal jobb, mint Germanova asszony. Ezek a szuperlatívuszok szinte szédületesek!

•

Germanova asszony nemcsak nagy színésznő. Mint rendező is elsőrangú, amit főképp a Médeia ötletes és nagyvonalú rendezése is elárult. Sokat tanul, sokat olvas. Hét nyelvet beszél, melyeket majd-

nem mind maga tanult. Ha szabadsága van, úgy Olaszországba megy, és a múzeumokat meg a képtárakat bújja. Teljesen otthonos a művészettörténelemben. Emellett végtelenül vallásos, mindennap templomba jár, és a nagyhéten éjjeleket virraszt a templomban. Modora roppant egyszerű, póztalan, aki nem ismeri, az csendes, igénytelen vidéki asszonyt gondolna a világ egyik legnagyobb művésznőjében.

*

Nagyon szeretnének Pesten is játszani, hiszen annyi szépet hallottak a magyar fővárosról. Molnár darabjait jól ismerik, a pesti színészekről kíváncsi tisztelettel beszélnek. Sajnos, az ízléstelen és otromba impresszáriók eddig még nem tették lehetővé ottani szereplésüket. Az egyiknek az volt első kérdése, hogy vannak-e „jó női” a társulatnak? A másiknak az volt a kérdése, hogy ki a primadonna? Sarov úr, a társulat ügyvezető igazgatója magyarázgatta, hogy ők ensemble-játékosok, s így náluk nem lehet, s nem szabad egy névvel reklámot csinálni. „Pestre csak jónevű sztárral lehet menni!” – mondta kurtán és rosszkedvűen az impresszárió, és evvel megszakadtak a tárgyalások.

*

Kíváncsian érdeklődtem, hogy milyen az irányuk, a törekvésük, mi a művészi hitvallásuk. A naturalista színházzást tartják-e csak célszerűnek, avagy stílust is szabad bevinni a színházi munkába? Helyesnek találják-e az expresszionista rendezést és színpadi felfogást? Mi a véleményük a legújabb moszkvai kísérletekről?

– Mi mindent megpróbálunk és meg fogunk próbálni – mondta Sarov úr. – Semmi esetre sem vagyunk merev és elvakult naturalisták, ahogy azt többen hiszik rólunk. Természetes, hogy a realistákat (Gogol, Gorkij, Csehov, Ibsen stb.) realista felfogásban játsszuk, de a klasszikusokat már stílussal dolgozzuk ki. Az expresszionista és futurista kísérleteket sok figyelemmel és megértéssel kísérjük, sajnos, nincs mindenütt megértő közönség és megfelelő színpadi technika ilyen kísérleti darabok eljátszására. Mi a művészetnek vagyunk katonái és munkásai, nem pedig egyes művészi irányoknak.

A szerzők hitét, törekvését és mondanivalóját visszük a színpadra, így nagyon sok művészi iránnyal foglalkozunk. Mindenben és mindenkor tökéleteset akarunk nyújtani; ez a mi programunk.

*

Vándorolnak, vergődnek városról városra, országról országra, a nyugalom, az otthon talán sohasem jut eszükbe. Nagyon komolyan, nagyon alaposan csinálják művészetüket. Hittel. Szívvel. Tudással. Szerelémmel. Gigászi siker csattog és dörög mögöttük, de ők csak továbbmennek, mint hazátlan, nyugtalan vérű vándorkomédiások, akik a művészetre és nem az életre születtek. Mennek, vándorolnak, és felszántják a nézők százezreinek álmos, lelki ugarát, és gyémántokat hintenek a barázdákba.

KÖZBESZÓLÁS

Kedves Barátom,

szomorúan, csüggedt fejbólintással kell igazat adnom Neked, hogy elvetődtünk, messzire vetődtünk haladástól, kultúrától, új csodák forrásától. Elvetődtünk, partra vetődtünk, s életünk vonala, mely egykor hittel, bizakodással emelkedett, most laposan, lankadtan lejt álmos horizontok fölött. De azt nem tudom, és nem akarom hinni, hogy teljesen elszakadtunk az „áldott viharok”-tól. Ó, nem. Ha más kapocs nem is, de az örökös olthatatlan vágy, mely mohón szív magába minden eltévedt sugarat, minden felénk hulló csöppet, valahogy fenn tartja az összeköttetést. Ha lelkünk elég érzékeny távoli morajok és gyönyörök megérezésére, akkor nem hiszem, hogy végleg és valaha elveszítendő a kapcsolatot. Ha a kapcsolatok megszakadnak, úgy annak oka elsősorban a szeizmográfban keresendő: lelkünk érzékenysége csökkent, halottá tespedt, a közöny köpönyege kérgesedett köréje.

Belátom, hogy ez a megállapítás nem vonatkozhatik minden módosítás nélkül a szukcesszív, az időben lepergő művészetekre, melyek elmúlnak, elfakulnak, s melyeknek élvezése és szépsége örökké ismeretlen marad előttünk. De a térben életre keltett alkotások már megvárnak minket. Ha csak kurta időre is, de rendelke-

zésünkre állnak, ha messzi, vágyott városokba zarándokolunk. Aztán a betű, a hangjegy is eljut hozzánk, s egy szegényes, vékony cérnaszállal odaköti a Széphek örökön változó eszményeihez.

Ismét igazat kell adnom Neced abban, hogy a művészetnek ritka és tökéletes megnyilvánulása kilengésekbe sodor. A lelkesedés az új-jongás, mint majálisi gyermekzaj, telesivítja, teletölti üres, roppant lelkünket, ahová csak vendégségbe jár a remény és a szépség. Az esztétikai élvezés esztétikai értékeléssé lép elő: a Kant-felé *Einfühlung* erősebb, mint a meglátások, a felismerések, a szemlélések tárgyilagossá méregetéséből eredő ítélet. De ez a túltengő szubjektivitás előfordulhat más környezetben, más lelkekben is. Ítéleteinket majdnem mindig befolyásolja valami, sohasem lehetünk teljesen elfogulatlanok, hiszen – mint Volkelt mondja esztétikájában – a műalkotásnak szuggesztív ereje van, mely különböző hatást gyakorol a szemlélőre. Spinozának „sub aeternitatis specie” elve roppant bizonytalan és viszonylagos. Hiába törekszünk az örökkévaló, a maradandó felé, midőn apró, egyéni, sajátos mozzanatok befolyásolják törekvéseink irányát. Spinoza mondása tehát nem lehet szabály vagy parancs, csak távoli eszmény, mely felé vezető biztos utak nincsenek. Ha pedig ezt a megállapítást elfogadjuk, úgy jogosnak ismerjük a szubjektív, közvetlen ítéletet is, mely az esztétikai élvezet formába foglalása. Már a száraz Arisztotelész sem a tragédia mibenlétét keresi, hanem annak ránk gyakorolt hatását, szóval utat nyit a teljesen szubjektív esztétikai értékmegállapításnak. Plotinosz csak az elragadtatásban véli felismerni a szépet. Schopenhauer két nagy megállapítása, mely szerint a tárgyban az örök eszmét, a szemléletben pedig a tiszta, akarat nélküli „Subjekt der Erkenntnis”-t látja, ugyancsak a szubjektív ítélet mellett tanúskodik. Ha tehát ítélekezéseinket nem vezeti a *sub specie aeternitatis* hideg és messzi jellegje, ez bírálható, elítélhető, de azért ez az eltávozás nem magyarázható elszakítottágunkkal és a szétszakadt kapcsokkal, melyekben – ismétlem – nem tudok hinni.

A Hudozsesztiveniek tökéletesek és utolérhetetlenek – frod Te. De, ugyebár evvel még nem esküdtél fel Otto Brahmra? Az én írásom is az orosz színészek tökéletességeiről beszélt, de sohasem és sehol sem hangoztattam a naturalizmus örökérvényűségét. Sohasem vitattam és nem vitatom, hogy a hudozsesztiveniek színjátszása a jogos és a helyes. Hiszen tudom jól, hogy a ma színpadának, ennek

a relief- és víziószínpadnak hatalmas problémái vannak, mert az illúziókat már nem lehet tökéletesebbekké tenni. De azért bőboros boldogsággal nézem Gorkijt vagy Csehovot a Hudozsesztvenniektől, miként szívesen ülök a Comédie Française parókaszagú zsöllyéjébe, ahol annyi pózzal és kecsességgel játszanak, és oly pátosszal szavalják Molière-t vagy Marivaux-t, mint XIV. Lajos idejében – pedig igazán és egyedül a moszkvai Mali Tyeatr futurista meg dadaista előadásaira vagyok kíváncsi. Szívesen hallgatom Grieg zenéjét, jóllehet tudom, hogy kedves lírája és üde romantikája már a múlté, és boldogan bolyongok a Louvre-ban, befejezett iskolák, tökéletessé merevedett törekvések között. Hogy igazoljam azonos álláspontomat, tavaly megjelent cikksorozatomból (*Törekvések és irányok a modern művészetben*) idézek néhány sort:

„Mikor egy művészi irány a tökéletesség állomásához ér, melyen túl már nincs út és fejlődés, ugyanakkor már egy más irány üti fel a fejét, és más úton próbálja megközelíteni az örök szépet. Az örök szép olyasvalami, mint elérhetetlen hegycsúcs, melyre mindenképp fel szeretnének jutni a rajongó hegymászók. Egyszer az egyik oldalról próbálnak felkapaszkodni, de csakhamar elérnek egy pontig, melyen túl már nem lehet menni. Erre visszafordulnak, és más úton próbálkoznak, de az ellentétes oldal útján is elérkeznek egy pontig, melyen túl nincs tovább. A felhőkbe ágaskodó hegyorom örökké elérhetetlen marad.”

Ezt a gondolatot olvastam ki a Te soraid közül is, de mint előtem idegen és ismeretlen gondolatot.

Még csak azt, hogy a Hudozsesztvenniek nem elvakult szolgálai a naturalizmusnak. Ennek legjobb cáfolata a Médeia előadása, amelyen stilizált díszletek, stilizált maszkok és a valóságtól eltávolodó rendezési törekvések voltak, úgyhogy valami vallásos, dionüzikus áhítat lengett a színen és a nézőközönség felett.

Beismerem, hogy nem takarékoskodtam az állalam ismert nagy nevekben, de azt fel kell említenem, hogy Dusét nem hasonlítottam Germanova asszonyhoz. Dusét áhítatosan, soha nem látottan tiszteltem, mint aki túl van életen, vitán, mulandóságon.

A Hudozsesztvenniek nagyok – ez vitán felül áll, vitás egyedül nagyságuk felmérése. A vonatkoztatások, az esztétikai ítélekések, ezek a bizonytalan, változó mérőeszközök különbözők lehetnek. De a különböző szempontoknak is lehet jogosultsága, miként jogosult

minden megállapítás, minden kritika, mely őszintén, közvetlenül, önző érdekek nélkül fakad az érzés és a gondolat humuszából.

Baráti kézszorítással búcsúzom tőled, és ide biggyesztek egy Renan-mondatot, mely Berthelot-hoz írt nagy levelének utolsó sora: Adieu, cherchous toujours.

KÁOSZ AZ IRODALOMBAN

A *Nyugat* legutóbbi számában két cikk jelent meg, amely a má-
nak irodalmával foglalkozik. Az egyikben Babits Mihály beszél a
Vörösmarty Akadémiáról. Meggyőzően mutat rá annak szükségese-
ségére, és súlyos érvei között szerepel az is, hogy a Vörösmarty Aka-
démiaának rendet, tekintélyt és egységet kellene teremteni a mai kao-
tikus irodalmi életben. A másik cikk a novellista Nagy Lajos keserű
cikke (*Szabad-e, lehet-e ma írni a magyar íróknak?*), amelyben a ma-
gyarországi hivatalos és nem hivatalos cenzúra facsargató hatalmát
mutatja be, mely a tiszta művészietlenség csonkító szerszámaival ön-
kényeskedik. Számos példával igazolja, hogy az irodalmi szabadság
gúzsbakötése elfojt minden feltörő tehetséget, minden bátor, nagy-
szerű kibontakozást. A két cikk célja, hangja, eszmemenete, mon-
danivalója teljesen különböző, s talán az egyedüli közös pont annak
megállapítása, hogy a mai irodalmi viszonyok kaotikusak és tartha-
tatlanok.

Ennek az irodalmi káosznak megállapítása, fájjalása, teljesen
nemzetközi. Alig van Európában irodalmi vagy kritikai szemle,
amelyben néhány cikk ne lenne az irodalom válságáról. Egy nemrég
megjelent német antológiában (Heinrich Eduard Jakob: *Verse der
Lebenden*), már nevük is van a mai költőinek: Die Chaotiker. Az
antológia összeállítója szerint Hofmannstahl, George és Rilke voltak
a német líra utolsó nagy alakjai, azóta csak kaotikusak vannak, akik
között komoly tehetségek akadnak, de akik tétovák, öntudatlanok,
s nem világító egyéniségek. Ugyanez a jelenség majdnem minden
ország lírájában észrevehető. René Lalou nagyszerű könyvében
(*Histoire de la littérature française contemporaine*), amelyben az
egész mai francia irodalmat felöleli, azt írja, hogy a francia lírának
utolsó nagy és hatást gyakorló embere Baudelaire volt. Kevésbé cso-
dálkozunk, ha az orosz líra sivár zagyvaságairól olvasunk. A korán

elhunyt Alekszandr Blok óta nem buggyant fel tiszta, tündöklő tehetség a véres, ványadt, végtelen orosz földön. Az olaszok se tudnak a kemény Carducci óta világító üstököst mutatni, az angol nyelvű lírában is Whitman az utolsó nagy ember, a modern magyar költészetben pedig még mindig Ady Endre fárosza világít.

Ez a sötét káosz elsősorban a lírára vonatkozik. A líra az élet, az események, a ma érzésvilágának tükre, a mának harcai, rángásai, bukdácsolásai, fájdalmas és tanácstalan gesztusai ebből a tükörből vetődnek vissza nyersen, frissen, zűrösen iromba árnyékokkal. Nem volt még idő a feltisztulásra, a kiválasztásra, s részben ezzel magyarázható, hogy a háborúk és forradalmak óta nem tűnt fel vezérlő világosság. Még kurta az idő, a lélek még nem dolgozta fel a nagy élményeket. Eduard Jakob ezt úgy fejezi ki, hogy „az átélések csírájának lappangási ideje” (die Inkubationszeit des Erlebniskeims), még nem ért véget. Még nem volt ideje kicsírázni annak a magnak, melyet a közeli tegnap vad, véres viharai szórtak a lelkekbe. Vagy talán nincs fogékony lélek? Meddő, fénytelen éjszaka következne? Valóra válnának Spengler durva, cinikus, germán jóslásai a napnyugati kultúráról? Ez annál valószínűlenebb, mert a kultúrák hanyatlása nem esik össze az irodalmi hanyatlással. Bízunk és hinnünk kell, hogy jönnek még vezérek, lángelmék, Goethék és Petőfik, napok és üstökösök, melyek egyszer mégiscsak világosságot teremtenek a káoszban.

A káosz másik oka abban a nagy belső változásban keresendő, ami magában a versben végbement. A ma lírája a zenéhez húzódott és már nem keres, sőt nem is akar közösséget az értelemmel. A mai vers titkos, ösztönös utakon jut az olvasó lelkéig és nem a megértés, a logika lépcsőzetén. A parnasszista festőiességét és plaszticitását felváltja a mai vers zenei hatástörekvése. (De la musique avant toutes les choses!) A költészet éppannyira érzelmi, abszolút művészet szeretne lenni, mint a zenei hangok művészete, amelynek már nincs köze, kapcsa az értelemmel, természettel, külvilággal. A naturalizmus utánzó, pontos önmegfigyelő művészete már nyűg, és béklyója az érzelemnek. A ma lírája minden formát, minden kötöttséget elhajít, hogy elmeneküljön a természettől, a logikától, az értelmességtől, az érzelmi kötelékektől. A vers ma már a mély, morajos, gombolygós és ködös érzelmeknek közvetlen, gáncstalan kivetítése. Hogy pedig az új versnek még nincsenek világító vezérei, ennek egyik oka

mindenesetre magában a versben rejlik. Az új közlési mód idegenszerű, esztétikai értékelése ma még bizonytalan, a tradíciók denevérei belécsimpaszkodnak a zsenge szárnyakba. Nemcsak az „élménycsfrák”-nak kell idő, a közlési mód eme mélységes, forradalmi változásának is megvan a maga lappangási szaka: várunk kell, míg a csíra felzsendül, és gigászi magasságokba szökken.

Ezek az okok sajátosak, jóformán egyedül a lírára vonatkoztak, s remélhető, hogy elfakulnak a holnap távlatában. A harmadik ok a legvigasztalanabb. Először mert általános, másodsor, mert sokkal hosszabb életű. Ez pedig: a nem irodalom. Addig, amíg tehetségtelenek vagy mesteremberek csinálják, nincs veszedelem, de mikor művészek szegődnek a megalkuvások szolgálatába, akkor fájdalmas káosz képződik üzlet és irodalom, hazug mesterség és igaz művészet között. A költő például, akiben forradalmi fuvlatok zenélnek, silány francia bohózatot nyújt be a színházhoz, amelyben lakáji módon alkalmazkodik a közönséghez, színigazgatókhoz, színészsztárokhoz. Tetejébe jön a rendező, a színigazgató goromba cenzúrája. A darabban ugyan még itt-ott felcsillan a költő nemes művészete, de mint nemesebb fém, mely rosszul keverődik az olcsó ötvözetben. A darab ízléstelen, torz, szomorú káosz. Így születnek a fél munkák, a tucatportékák, melyben néha felfedezünk egy-két értékesebb alkatrészt. Nagy Lajos cikke számos példával illusztrálja, hogyan keverődik a tiszta művészet a gyáva cenzorok, a lelketlen üzletemberek üstjében az otromba művészietlenséggel.

Alig hiszem, hogy a Vörösmarty Akadémiák vagy az elkeseredett, gúnnyal és fájdalommal megírt megállapítások valamit is segítenének a káosz elosztatásában. Valaminek össze kell omlania, s valaminek fel kell épülnie – ebből a szempontból követnünk kell a dadaisták hitvallását. A „romlás fanatizmusa” teljesen jogosult a másnak üzleti, kaotikus irodalmával szemben, s ezért az új akadémiáknak is csak akkor van igazán létjogosultságuk, ha nemcsak teremtő, de támadó presztízzsel próbálnak rendet teremteni a káoszban.

A ZENE GYÁSZINDULÓJA

Mikor az első dzsesszzenekar recsegett és poffogott a tánchelyiségekben, az emberek megbocsátóan mosolyogtak, milyen bolondság! Senki sem vette komolyan a dolgot, senki sem bosszankodott, hiszen mindenki futó hóbortnak tartotta ezt a néger túlkölést és kalapálást, és íme már egy évtizede, hogy a dzsessz bevonult a kávéházakba, tánchelyiségekbe, a music-hallokba, a népszerűségbe, sőt a zeneirodalomba is.

Néhány évvel ezelőtt, mikor Bécsben egy hangversenyen Schönberg *Pelliasát* először játszották, hangos beszéd, köhögés és kacagás kísérte a zenészek játékát, s a terem hamarosan kiürült. Ma már alig lehet jegyet kapni egy Schönberg-hangversenyre, sőt ma már komoly érdeklődéssel kísérik Sztravinszkijt is, akinek ugyancsak kijutott gúnyból, kacajból, orrfúvásból és hangos szitokból.

Az idők változnak, az ízlés formálódik – mondhatnók, azonban itt még ennél is több van: a régi zene koporsóját kopácsolják. Csakugyan meghal-e az európai zene, avagy ezek a jelenségek csak lényegtelen ízlésbeli eltérések? – Ki tudná ezt ma biztosan megmondani. Az európai zenének voltak már forradalmi a gregorián énekektől egészen a zenei dadaizmusig, de ilyen hatalmas és lényeges változás még nem volt. Az új zene lerombol mindent: dallamot, ritmust, harmóniát, s megteremti az „ellenzenét”, a „felsőbbrendű zenét”, amely már nem is a régi értelemben vett zene, hanem egy lelkiállapot hangokban való közvetlen kifejezése. Azok a törvények, melyek a fül ízlésén és érzékenységén alapultak, érvénytelenné válnak, a hangok kifejezése felszabadul törvényektől és kötöttségektől, elmenekül a természettől, a zenetantól, és akadálytalan kifejezője lesz az érzelmeknek. Hatalmas orkászzerű megrázkódtatás ez, amely mellett szende fuvallattá enyhülnek az eddigi forradalmárok: Palestrina, Gabrieli, Debussy vagy Wagner.

A dzsessz feltűnése és népszerűsége a dolog lényegtelenebb része. A dzsessz új, barbár és érdekes megjelenési forma, mely különleges ritmussal, új hangszerekkel és új hangokkal jön, de nem új gondolatokkal. Nem támadja meg komolyan a régi épületet, amelyben Euterpé pengette először együgyű lantját, a dzsessz ritkító, bizarr köntöst húz csak rája, mely sokszor mosolyra készlet, mint derűs plakát, s így a hatás nem mondható ellenszenvesnek.

A szaxofonok, szaruzofonok és az ütőhangszerek sokfélesége nem nélkülözik az esetlen, gyerekes humort, s innen magyarázható a dzsessz népszerűsége. A groteskságban, a primitív egzotikumban könnyebben találunk bájat, mint a tudatos és jelszavas forradalomban.

A dzsessz addig nem jelent veszélyt a régi muzsikára, amíg a táncsal oly szoros kapcsolatban van. A dzsessz nem tud szabadulni a ritmustól, a foxtrottos lüktetéstől, és hiába csik a hangsúly a szünetet megelőző tizenhatodra vagy magára a szünetre, a dzsessz mégiscsak a négynegyedes ütem szolgáltója. Történetek ugyan már kísérletek, melyek nem tánczenét játszanak a dzsesszel, hanem különleges hangversenyzenét, de ezek nem állandósulnak a népszerűségben. Amerikában vannak ilyen dzsesszhangversenyek, amelyeknek mősora rapszodiákból, szimfóniákból, Rachmaninov-prelúdiumokból áll. A dzsessznek azonban egyelőre nincs új mondanivalója, nincs zeneszerzője, aki komoly dzsessz- (és nem tánc-) zenét írna, ezért a dzsessz zenekari furcsaság marad, s mint ilyen, nem árthat a régi zenének. Valószínű azonban, hogy a jövő zenekara is megváltozik, s ebben valószínűleg a dzsessznek lesz a legnagyobb része. Az is lehet, hogy eljön egy nagy dzsesszköltő, egy dzsessz Wagner, aki új és sajátos muzsikát csinál, és akkor a dzsessz is komoly és veszélyes rombolója lesz az eddigi európai zenének. A zene csarnoka pedig recseg és ingadozik, akárcsak büszke hazája: Európa.

Az eddigi zenének és zeneesztétikának legkomolyabb veszedelme az új utakat kereső zene, amely a régi, öröknek hitt alapokat döngeti: a dallamot, a harmóniát, a ritmust és az egész zenetant. Feinbergnél vagy akár Schönbergnél, már mulatságos és értelmetlen dolog lenne kontrapunktról, fűgáról, polifonikus hangszerelésről, formaszépségekről s a zenéről mint akaratmegnyilvánulásról (Musik als vorgestellter Wille) beszélni. A szabályok itt már széthullottak, nem találjuk meg az akkordok szigorú felépítését, az ellentétezés fő elveit, itt talán káoszról beszélhetünk vagy ellenzenéről, vagy valami kusza hangözlőről, amely nem emlékeztet arra a zenére, melyet a múltban hallottunk. Azt olvassuk az új zenéről, hogy ennek egyedüli célja a *tiszta kifejezés*. Eddig – panaszojják az új zene alkotói – a forma, a példa, a történelem, a szükségszerűség megakadályozta az érzéseknek hangokba ömlését. A mély és őszinte kifejezés eddig lehetetlen volt. Végre megszűntek a hangok közvetlen és korlátlan kifejezése. A felszabadultak, a mindent leromboló fájdal-

masan tekintenek a nagy lángeszekre: Mozarra, Bachra vagy akár Beethovenre, akiket gúzsba kötött a forma, s ezért zsenialitásuk örök ködben marad.

Ennek a mozgalomnak, mely az európai zene elhatárolását tűzte ki célul, nem lehet előre tudni útját és eredményét. Hieronymus megjósolta, hogy a kereszténység csak akkor terjedhet, ha számuzi a zenét templomaiból, nemsokára rá azonban fejlődésnek indul az egyházi zene, amely talán nem utolsó népszerűsítője Krisztus tanainak. Azok az erők, melyek a népek ízlését és ítéletét mozgatják, örökké rejtettek és szétbontatlanok. A régi zenének elföldelése mindenestre fájdalmas dolog mindazoknak, akiknek zenei ízlésük még a tegnapi formálódott. Át kell értékelnünk eddigi ítéleteinket, meg kell rostálnunk régi fogalmainkat, hogy az új irány sodrával haladhassunk. De talán épp itt van a probléma visszássága: talán nem is probléma az új irány? Talán nem is lehet átértékelnünk ítéleteinket, talán nem lehet felhasználni eddigi fogalomkincsünket sem, mert az új zene semmi összefüggésben sincs avval, amit eddig zenének ismertünk és hittünk. Nemrég olvastam egy zeneelméleti esszét (Arnold Schering: *Die expressionistische Bewegung in der Musik*), amelyben a cikkíró egyszerű és ügyetlen őszinteséggel azt írja, hogy az új zene tulajdonképpen nem is zene, nem is keresi a rokonságot, a hasonlóságot a réggel, az új zene helyes neve: *hangkifejezés*.

Ha így áll a dolog, úgy érthetetlen Bach meg Mozart lesajnálása, érthetetlen a harcias és romboló hadjárat is, hiszen ők gyökeresen új művészetet csinálnak, nem a régi törzsből hajt ki az új ág, nem kell elégetni az öreg főnixet, hogy hamujából új madár születhessen. Ha így áll a dolog, úgy csak egyszerű fogalomzavarról van szó, s nem kell ósdinak csúfolt esztétikai mérőeszközeinkkel kínlódnunk, ha például Feinberg muzsikájáról ítékezünk, és nem kell szégyellnünk ízlésünket, mely borzad az, ha a dzsesszenekar Tosca imáját játssza foxtrott tempóban. Azt se kell szégyellnünk, ha nyújtózkodva élvezük Haydn-t, Beethoven-t vagy Wagner-t, és ha Mozartot nem tartjuk üres formaművészeknek. Talán mégsem kell elhantolnunk azt, amit örökkévalónak hittünk.

MODERN KRISZTUS-TÖRTÉNET

Giovanni Papini: Krisztus története. – Athenaeum

Szükség volt erre a könyvre? Úgy látszik igen, mert immáron minden nagy nyelvre van lefordítva, s például az angol fordítás a tizenötödik kiadását éli. Ha azonban megokolni akarnók ezt a hatalmas sikert, úgy azt aligha tudnók. Ebben a könyvben a hívő nem találja meg a tiszta hitet, a kételkedő nem talál megnyugvást, a tárgyilagos történelmet kereső mindent kap, csak történelmet nem, a költői olvasmányra áhító olvasó pedig zuhogó, csörömpölő szavakat kap, melyek olyan nagy zajt csapnak, mint a szentfrásbeli kufárok Jeruzsálem templomában. Miért hát ez a siker? Kinck kell ez a könyv? Papini azt írja bőséges, burjánzó előszavában, hogy a könyv laikusok számára íródott, akik kicsit hisznek Krisztusban, de mégis kívül vannak Krisztus Házán, akiknek nem kell száraz, szenteltvíz-szagú püspöki frás, de nem kell hitetlenkedő, nagyképűsködő tudományosság sem, akiknek Krisztus élete és istensége kell élvezetes, jól felépített könyvben. Ó, igen, vannak még most is emberek, akik Fülöphöz szeretnének menni mondván: Volumus Jesum videre. És vannak ma is Zákeusok, akik felmásznak az eperfára, hogy láthassák Jézust, ki az? Videre Jesum quis esset? A *Storia di Cristo* sikerének mindenesetre ez az egyik oka.

A másik ok a tervnek vonzósága és hálássága. Ilyen hatalmas szélsőségeknél az egyeztetés, a kiválasztás, az ügyes eklekticizmus majdnem mindig biztos, és nagy sikerrel jár. A képrás történetében jó példa erre Raffaello, aki a cinquecento művészi irányait simán, nyájasan egyesíti. Savonarola vallásosságát például az antik pogánysággal. *Krisztus sirbatételénél* egyesíti Peruginót, Mantegnát, Michelangelót és Fra Bartolomeót. A siker, a boldogság Raffaellóra mosolyog, míg a gigászi Michelangelo keserűségben és meghasonlásban nyöszörgi végig életét. Az arany középut, mely szürke embertől és portól mindig népszerű, hiszen ez a tömegek útja. A nyájas és tapintatos eklekticizmusnak sikere szinte elmaradhatatlan. Így tehát Papini egységesítő terve is sikerrel járt. De a sikernek még nagyobbak kellene lennie. Mert ebben az esetben tulajdonképpen csak ötletnek, a tervnek van sikere, és nem a megvalósulásnak.

Raffaello egyénisége nyájasan, puhán, nőiesen búvik el, képein semmi jellegzetes vonás, szín, gondolat és érzés nem marad, ő tökéletesen összeolvasztja az irányokat és ellentéteket, ezért egyénisége rejtett és érdektelen marad, szinte eltűnik vásznai mögött. Papini azonban nem egyeztető, nem eklektikus tehetség, nem rejti el nyugtalan, vérmes, vitatkozó lelkületét. Papininek Firenze a hazája – ez talán magyarázatul, ha nem is mentségül szolgál. Firenzéről Dante azt írja, hogy ez a város minden gonosznak a fészke – il nido di malizia tanta – a longobárd szerzetesek meg a liliomok városának nevezik, a liliom pedig az ártatlanságot jelképezi. Ennek a maliciának és innocenzának keveréke Firenze egész múltja, s ezeket a szélsőségeket tükrözi vissza Papini hangos, hánykolódó egyénisége is. Mindenesetre érdekesebb, sőt művészi szempontból értékeesebb is, hogy az író ilyen őszintén, ennyi lüktető alanyisággal veti bele magát Krisztus történetének megírásába, mégis a nagy siker, a széles, tökéletes elismerés elmarad mellőle, mert nem búvott ő is a vásznon, az alkotás mögé csendesen, hidegen, szerényen, személytelenül.

Az ötlet, az elgondolás egyszerűsége azonban így is érdekessé teszi a könyvet. Papini építeni akart, s épített is az olvasó lelkében, de az alapzatra nem az a szobor került, amelyet ő szeretett volna. Papini Krisztusa nem az az egységesített, sok oldalról megvilágított és plasztikussá tett Krisztus, akiben az evangéliumok áhítata, Szent Ágoston rajongása, Kempis Tamás miszticizmusa, Bossuet gőgje, Renan meleg tudományossága, Nicolas szkepszise, Schenkel egyszerűsége, Holzmann ateizmusa, Bougaud kedvessége és Lamennais álmodozása olvad össze középszerűségeket kedvelő tömegek istenségévé. Papini Krisztusa az ő egyéni Krisztusa túléléskontúrokkal a szélsőségek merész hangsúlyával. Sokan – hívők és hitetlenek vegyesen – nem fogják tudni követni ezt az új Megváltót.

Papini, amint a terjedelmes előszóban írta – nem akar dohos, száraz apácaolvasmányt, de nem is akar komoly, tudományos munkát írni. Krisztus – és nem Jézus! – történetét akarja megírni. Alapja és kiindulópontja a négy evangélium, amelyet színesen, bőven, de hézagosan, hangosan, fegyelmezetlenül mond el, nem ügyelve ellentmondásokra, szövegghűségre, inkább a szinoptikusokat követi, mint a negyedik evangéliumot épp úgy, ahogy a népies bibliáírók teszik, a történetek egymásutánja is teljesen megegyezik a megszokott sorrenddel. A különbség az csemények bölcselmi magyarázatában

van. Papini lelkesen fejtegeti, magyarázza az eseményeket valami filozófáló, vitatkozó hévvel, mely legtöbbször merész és messzi megállapításokra ragadja. A Jézus körül szereplő római és zsidó személyek nagyon sötét és gonosz színekkel vigyorognak fel. Krisztus iránti elragadtatása pedig sokszor túlszárnyalja a vallásos könyvek rajongását. Bölcselkedése nagyon eredeti és nagyon érdekes, de teljesen rendszertelen és következtelen. Írása, stílusa sokszor vadnak mondható. Lépten-nyomon ilyen szavakba botlunk: szemétdomb, iszap, ganéj, trágya, kotyvalék, bordélyház, okádék, genny, szenny, fertőzés, rothadás és még hasonló színes, szagos, tarka és tüzes szavak rotyognak, bugyborékolnak, lángolnak és hánykolódnak a nyugtalan betűtengerben. Ilyen merészen modern hangon még nem írtak sem Jézusról, sem Krisztusról, a megváltóról, így nem írt sem Renan, sem Strauss, sem Parker. Olykor Bossuet harcias ékesszólása lobban fel, de mindig valami modern, szinte expresszionista mellékízzel.

Megérződik, hogy ezt a könyvet a huszadik század gyermeke, a megcsömörlött filozófus, a káosztól irtózó költő, a futurista irányok felé sodródó író írta, aki végre megtér, mint tékozló fiú a hit, sőt az egyház csendes, hűvös levegőjű otthonába. A végére írt könyörgésben hitvallást is tesz „az egyetlen és egyetemes Egyház” mellett, „melynek hangja Rómából harsog a te Helytartód csalhatatlan szavaiban, csupán ez az egyház mered még ki a világ dühöngő és iszapos tengeréből”.

Papini megtért és imádkozik, meg bibliát ír a maga módján.

*

Ha végigolvassuk a *Storia di Cristó*t, még egyszer felvetődik a miért, a szükségszerűség vagy a jogosultság kérdése. Mert azoknak, akiknek Papini szánta ezt a könyvet, nincsen szükségük Krisztus történetére, azok – ha mindjárt hézagosan is – ismerik a szentírást. És az már igazán nem fontos, hogy Claudia Perculának hívták Pilátus feleségét, és hogy Lukácsnál megtér az egyik lator, míg a többi evangélistánál nem. Ha Jézus istenségét keressük, fontos-e a körülötte tévedő, gyűlölködő, rajongó, gúnyolódó emberek forgása, fontos-e földi pályájának pontos egymásutánja? Hamarabb megtaláljuk-e Krisztust a mesében, a bölcselkedésben, a betűk milliárdjaiban, mint

a tiszta törekvésben, lelkünk egyszerű jóságában. „Hengerítsd el a követ és ott találsz engemet, hasítsd meg a fát és én ott vagyok” – mondja Jézus. Ha keressük, megtaláljuk őt a júdcai kereten kívül is. Megtaláljuk őt annak az arcában, aki felemel, mikor elestünk, megtaláljuk őt annak a szemében, aki könnyezik mások bánatán, találkozzunk vele, mikor keserű és gonosz gondolatokkal megyünk az alkonyatban, és ő megkérdezi tőlünk: Hová mégy?

Nem könyvekben találjuk meg Őt, hanem a szeretetben, a jóságban. „A legfőbb Jónak keresése pedig – írja Szent Ágoston – az Isten felé való törekvés.”

A TITÁN ALKONYA

Elöttem fekszenek levelei, melyeket Kapp Julius berlini professzor gyűjtött össze oly pontosan és gondosan, ahogy csak egy némethez s egy tanárhoz illik. Az új áttanulmányozott és bővített kiadás málnavörös vászonkötést kapott, vidám, piros köntöst, mely frissességet és derűt ígér, pedig alig akad szomorúbb olvasmány, mint ez a sok-sok csendes levél, négy nyelven írva, hálával, udvarias szólamokkal és mély, rejtett keserűségekkel teletűzdelve. Reménykedések, szelíd panaszok, köszönetmondások, fényes tréfálozások, fölényes, de finom zenei viták, csendes csüggedések, bizakodó tervezgetések – így hullámzik a titán élete. Észre se vesszük, hogy közben megszületik a *C-moll szimfónia*, meg az *Eroica*, meg a *D-dúr mise*, meg a *IX. szimfónia*. Bajtól és jajtól nyöszörög, mint túlterhelt öreg székér; köhéccsel, köszvény kínozza, sárgaságot kap, majd májzsugorodást, hasa felpöffed, lábai megdagadnak, fülében pedig sötét, sivár sötétség zúg. Közben pedig apró számokat ró papírosra, alázatos panaszkodások, előlegkérek, alkudozások a zeneműkiadókkal, tréfás, komoly és keserű ismételtetése annak, hogy „on a besoin de l'argent”.

Azután pedig jön az este, a szívós kór alattomosan és egyre komolyabban kezdi ki a titán testét, a halál már elhelyezkedik a mogorva, mocskos szoba szögletében. Lassan, lustán végzi munkáját a halál, ahogy a hozzá annyira hasonló Michelangelo írja: „c'a miseri la morte è pigra e tardi”. Ő azonban nem panaszkodik a lassú, lomha eltávozás miatt. Engedelmesen, zsémbeskedés nélkül tűri a sorsát.

„Mutasd meg hatalmadat, ó sors! – veti papírra egy-egy alkalommal. – Mi nem vagyunk a magunk urai. Ami el van határozva, annak meg kell lenni és az úgy legyen!” Egy másik feljegyzés: „Türelem – engedelmisség – engedelmisség! Így még a legnagyobb nyomort is elviseljük, és méltók leszünk arra, hogy az isten megbocsássa bűneinket.” Csodálatos türelem és akarat! Megbirkózik betegséggel, fájdalommal, elhagyottsággal, csüggedéssel, nélkülözéssel. Tíz nappal halála előtt dagadtan, fulladozva, erőtlen kézzel még azt írja, hogy egy szimfóniája van már készen vázlatokban, s egy új nyitány foglalkoztatja. Még akkor is, mint egész életén keresztül, a művészetnek s a művészetben él. Már egy régebbi naplójegyzetben olvassuk, hogy „neked nem szabad embernek lenni, a magad számára nem, csak mások számára. A te boldogságod csak magadban van, a magad művészetében”. S ez a gondolat számtalan írásában megismétlődik. „Csak a művészetben élni! – írja később. – Mivel lényednek csak a fele él, így a művészet az egyedüli létjogosultság számodra.” És halála előtt tíz nappal így sóhajt fel egy levélben: „Még sohasem dolgoztam volna ennyi örömmel!” Mennyi erő, mennyi dac van ebben a beteg, fáradt, fanyar és gigászi lángelmében!

Hasából az orvosok négyszer eresztik le a vizet, de azért sohasem csügged, nem reménytelen, vigasztalan, sohasem átkozza a sorsot, pedig senki sem vigasztalja a vizcnyós, pöffedt öregurat. De ő magában megtalálja a vigaszt és a szeretetet, hiszen lelke hatalmas, csodálatos érzések és akaratok tárháza. „A gyógyulásom nagyon lassan megy – írja Wegeler doktornak, régi barátjának. – Valószínűleg egy negyedik műtetre is szükség lesz, noha az orvosok még semmit se beszélnek róla. Tűnök és gondolom: minden rossz valami jóval jár.” Pedig ez a rossz semmi, de semmi jóval nem járt. Mcgrázóan egyedül, bűgő, bamba süketséggel ül a piszkos, rendetlen szobában. Alig van látogatója, alig van pénze, s élelmzésével senki sem törődik. Leveleket ír egy kis borért, melyet az utolsó években, úgy látszik, nagyon megkedvelt. Különösen valami Mosel bort kér és keres, amit állítólag az orvosa rendelt neki. Pasqualati, a nagykereskedő néhány-szor küld ételt és italt számára, és a zene nagy titánja úgy hálálkodik az udvari fűszerkereskedőnek, mint illedelmes kisfiú. „A beteg úgy megkívánja az ételeket, mint a gyermek – írja szerényen. – Ma még csak barackkompótot kérnék, ami pedig a többi ételeket illeti, előbb az orvosok tanácsát kell kikérnem. A bort illetőleg az orvosok a

Grinzingert igen jónak találták számomra, de azért mindenek elé az öreg Gumpoldskirchnert helyezik.”

Egy másik levelében – hét héttel halála előtt – cseresznyekom-pótót, könnyű tézsfafélét és pezsgőt kér, a pezsgőhöz pedig egyúttal pezsgőspoharat is. Mikor kiadójjával levelezik, levele végén ismét megemlíti a kívánt borokat, „melyek biztosan felüdítenének, megerősítenének és egészségessé tennének. Vadhúst szabad ennem – jelenti engedelmesen Pasqualati úrnak –, a fenyvesmadarak pedig az orvos véleménye szerint gyógyító hatásúak rám nézve”.

De ki tudja: kapott-e ez az isteni ember vadhúst és fenyvesmadarat? S kapott-e a többszörösen kért Mosel borból meg a híres Gumpoldskirchnerből, melyet „mindegyik elé kell helyezni?” Teljesültek-e szerény óhajai, kapott-e kevéske örömet az elhagyott, keserves életében?

Annai bizonyos, hogy szeretetet megértő simogatást senkitől sem kapott, pedig mennyire vágyott a szeretetre! „Csak a szeretet, igen, csak a szeretet adhat néked boldogabb életet!” – írja egyik naplójában. Nem volt előtte közönyös az a nagy hűvösség, mely az estében didergett, az a sivár árvaság, amelyben kínlódott és hápogott, mint segítség nélküli hajótörött. Senki sem cirógatta meg haját és homlokát, mely mögött a legsodálratraméltóbb agysejtek sorakoztak, párnáját sem igazította meg senki a feje alatt, s ki tudja, kapott-e vizet, mikor szomjúhozott? Ágyában poloskák kínozták, s a tömzsi, sárga öregúr köhécselve, kínlódva, kékülve, fulladozva szörnyű gondolatok és fájdalom társaságában virrasztotta át az utolsó hetek éjszakáit. Ismét Michelangelo sorai csendülnek fel: „L'anima mia, che con la morte parla.” A mi nagy titánunk is a halállal beszélgetett. Nem hallotta az órakettyegést és a szél nyögését; nagy, sűrű, végtelen süketségben ült lehorgasztott fejjel, dacos, összeszorított ajakkal és csodálatos, töretlen nagysággal.

Nem kapott babusgató szavakat, de talán nem is hallotta volna őket, s mégis az öröm hangjai zúgnak a fejében. „A te boldogságod csak magadban van, a magad művészetében.” Utolsó quartettjének fináléja csupa vidámság és ujjongás. Milyen megrázó nagyság: a gigászi akarat örömet akar, melyben valójában sohasem volt része, s agyvelejében megszületik az öröm hangözone. Pöffedt testében már a halál rombolgat, s a fájdalom szurkálja végig a savós hártya-

kat, a titán pedig megcsinálja az öröm muzsikáját. Ilyen csodálatos lehetett Pallasz Athéné születése Zeusz bozontos homlokából.

Komolyan senki sem törődött vele, a szobában faggyúgyertya bűzlik, pislákol, mint elátkozott lidérc a nád között, piszkos borospohár az ágy mellett, egy-két forint az erszényében, vizenyő fesztői bőrért, poloskák csípiák a testét, közben pedig istenek muzsikája zeng, zúg és hárfázik a hallóidegeiben. Talán – ő, higgyük ezt – nem gondolt a sivár ürességre, a csúnya, önző, közönyös világra, mely körülötte tespedt és törpült, talán sohasem gondolt arra, hogy mennyit adott ő az embereknek, s mennyit adtak azok neki.

Ó, te tüneményes titán, te szépséges, isteni erő, te drága, szent hatalmasság, aki millióknak vigasza s öröme voltál és leszel, bocsáss meg, hogy vétettek ellened, hogy egyedül, árván, éhesen és piszkosan hagytak a beteg, borzongós alkonyatban!

És most bezárom könyvedet, mint zsoltárok könyvét.

TÖRTÉNET

Debreczeni József verseskönyve

A nagyszerű Giovanni Papini azt írja az *Il tragico quotidiano* című könyvében, hogy minden könyv elé több előszót kell írni, hogy a közönség minden csoportja megtalálja a bemutatkozási formát saját ízlése és gondolkozása szerint. Ha több előszó nem is, de egy mindenesetre szükséges és kellemes valami. Ha előhang nélküli könyvet veszünk kezünkbe, tétován, révetegen, talán kelleetlenül lapozzuk fel az első oldalt, és kezdünk bele az első betűsorba, mint ha csak ismeretlen helyen járnánk, ahol gyáván és kedvetlenül nyomjuk meg a kilincset. Az előszó a tájékoztató, a felvilágosító kísérő, aki kedvet és bátorságot csöppent belénk; ígér, magasztal, biztat, mint a ciccone a Pitti-palota előtt vagy a montmartre-i éjszakában. Az előszó konferál, tájékoztat, sejtet, talán elfogulttá akar tenni, de mindenesetre közelebb hozza a könyvet az olvasóhoz.

Mikor Debreczeni József arra kért, hogy első verseskönyve előtt én tartsak konferanszot, tiszta örömmel vállalkoztam erre a feladatra, noha tudatában vagyok gyöngé konferálóképességemnek. Először is azért vállaltam szívesen a bemutató, a tájékoztató szerepét, mert

őszintén, cukros kedveskedések, lankadt közhelyek nélkül dicsérhetem e könyv szerzőjét. Egyszerű meggyőződésből. Aztán meg azért is örülök, mert én mutathatom be először ezt az ifjú, izmos tehetséget, s azért örömöm hasonlatos a felfedezőik jámbor mámorához. Ezek a zsíros, tunya bácskai rónák oly szegények tehetségben és lélekértékben. Szomjas örömmel kell tehát üdvözölni minden felvilanást, minden ígéretet, mint pálmafát a sivatagban.

Debreczeni József komoly ígéret, s elindulása büszke, bátor felélelő törekvés. Erő van benne és gazdag felkészültség, mint magas csúcsra készülő hegymászóban. Fiatal, de azért nem szélsőséges forradalmár, nem elvakult hívója izmusoknak és múltakat kicsinyítő szövegnek. Nem is bágyadt, Farkas Imre-s önképzőkori poéta langyos világfájdalmakkal, a tüdőbeteg-hipochondria éppoly távol áll tőle, mint a húsz éven aluliak „szerelmi csalódások” poézisa. Egyelőre csak művész. Belső szükségből, rátermettségéből, s cél, felelet, program, elv és körvonalazottság nélkül. Felemelkedik anélkül, hogy biztos irányt adna könnyű gépének. Szépen indul, szépen repül, de ma még nem látjuk pontosan, merre veszi útját.

De a bírálatírás nem céltom most. Az én feladatam a bemutatás, a tájékoztatás, a konferálás.

Tehát:

Tisztelt hölgyeim és uraim, kérem önöket, figyeljenek a következő számra. Egy fiatalember következik. Költő. Finom érzések, csendülő rigmusok és szép szavak mestere. Nem unalmas, nem érdektelen és nem értéktelen. Kérem tehát önöket, fogadják őt kedvesen, s avval a figyelemmel és szeretettel, amellyel a tiszta szemű lantosokat fogadták egykoron a viaskodós várak nemes, habfehér asszonyai.